

بررسی خصوصیات یک مدرس خوب از دیدگاه استادان و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی زنجان

محمد مسعود و کیلی^۱، دکتر عباسعلی نوریان^۲، دکتر سید نورالدین موسوی نسب^۳

نویسنده‌ی مسئول: زنجان، دانشکده پیراپزشکی و بهداشت، گروه بهداشت عمومی vakili47@yahoo.com

چکیده

زمینه و هدف: اگرچه شرایط و امکانات آموزشی یکی از عوامل مؤثر بر جریان یادگیری است، ولی بدون شک نیروی انسانی و به خصوص معلم، یکی از مهم‌ترین عوامل تشکیل‌دهنده‌ی محیط‌های آموزشی است. معلم اساسی‌ترین عامل برای ایجاد شرایط مطلوب جهت تحقق هدف‌های آموزشی است. معلم می‌تواند نقص کتاب‌های درسی و کمبود امکانات آموزشی را جبران نماید یا بهترین شرایط و موضوع تدریس را با عدم توانایی در ایجاد ارتباط عاطفی مطلوب، به محیطی غیرفعال و غیرجذاب تبدیل کند. در فرآیند تدریس تنها علم و مهارت معلم نیست که مؤثر واقع می‌شود، بلکه کل شخصیت اوست که در ایجاد شرایط یادگیری و تغییر فراگیران تأثیر می‌گذارد. در این تحقیق هدف مطالعه خصوصیات یک مدرس خوب از دیدگاه استادان و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی زنجان بوده است.

روش بررسی: این پژوهش یک مطالعه‌ی توصیفی است که به منظور تعیین نگرش نسبت به خصوصیات یک مدرس خوب انجام شد. جامعه‌ی مورد مطالعه به تعداد ۱۴۴ نفر از کلبه‌ی اعضای هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی زنجان و ۵۰ درصد از جامعه‌ی ۸۵۰ نفری دانشجویان و به روش نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شد. ابزار گردآوری داده‌ها عبارت بود از دو پرسشنامه‌ی مجزا که توسط افراد مورد مطالعه تکمیل شد. داده‌های جمع‌آوری شده از طریق نرم‌افزار آماری اکسل (Excell) استخراج و با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها: نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که در حیطه‌ی مقررات آموزشی، از نظر دانشجویان در دسترس بودن استاد و از نظر استادان حضور به موقع استاد در کلاس، در حیطه‌ی علمی، آموزشی از نظر هر دو گروه تسلط علمی استاد، در حیطه‌ی ارزیابی و نظارت از نظر دانشجویان پاسخگویی به سؤالات فراگیران و از نظر استادان طرح سؤوال در هر جلسه و در حیطه‌ی اخلاقی- رفتاری از نظر هر دو گروه شیوایی بیان مهم‌ترین ویژگی‌های یک مدرس خوب بود.

نتیجه‌گیری: بر اساس یافته‌های پژوهش می‌توان به این نتیجه رسید که یک مدرس خوب فردی است که علاوه بر توانایی علمی و تخصصی، در سایر حیطه‌ها و ابعاد از جمله روش تدریس، اخلاقی- رفتاری، نحوه‌ی ارزیابی و سنجش فراگیران از دانش و مهارت کافی برخوردار باشد و تمامی ابعاد از نظر فراگیران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

واژگان کلیدی: مدرس، نگرش، خصوصیات، استاد، دانشجو

۱- دانشجوی دکتری بهداشت، مربی دانشگاه علوم پزشکی زنجان

۲- دکترای تخصصی انگل‌شناسی، دانشیار دانشگاه علوم پزشکی زنجان

۳- دکترای آمار حیاتی، دانشیار دانشگاه علوم پزشکی زنجان

مقدمه

برای ایجاد شرایط مطلوب جهت تحقق هدف‌های آموزشی است. معلم است که می‌تواند حتی نقص کتاب‌های درسی و کمبود امکانات آموزشی را جبران نماید و یا بهترین شرایط و موضوع تدریس را با عدم توانایی در ایجاد ارتباط عاطفی مطلوب، به محیطی غیرفعال و غیرجذاب تبدیل کند. در فرآیند تدریس تنها تجارب و دیدگاه‌های علمی معلم نیست که مؤثر واقع می‌شود، بلکه کل شخصیت اوست که در ایجاد شرایط یادگیری و تغییر و تحول فراگیران تأثیر می‌گذارد (۵). به همین دلیل در این تحقیق سعی شده است خصوصیات و مشخصات یک مدرس خوب هم از دیدگاه استادان و هم از دیدگاه دانشجویان که دو حلقه‌ی اصلی فرآیند آموزش و یادگیری محسوب می‌شود، مورد مطالعه قرار گیرد.

روش بررسی

این پژوهش یک مطالعه‌ی توصیفی بود که جهت تعیین نگرش اعضای هیأت علمی و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی زنجان در زمینه‌ی ویژگی‌ها و خصوصیات یک مدرس خوب در طی نیم‌سال تحصیلی دوم ۸۲ تا ۸۳ به مرحله‌ی اجرا درآمد.

جامعه‌ی مورد مطالعه در این پژوهش عبارت بود از اعضای هیأت علمی و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی زنجان. تعداد اعضای هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی زنجان در زمان انجام تحقیق ۱۴۴ نفر بودند که در دانشکده‌های پزشکی، پیراپزشکی و بهداشت، پرستاری و مامایی و پرستاری ابهر فعالیت داشتند. تعداد دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی زنجان نیز ۸۵۰ نفر بود که در دانشکده‌های پزشکی (۲۵۰ نفر)، پیراپزشکی و بهداشت (۲۹۸ نفر)، پرستاری و مامایی (۲۳۲ نفر) و پرستاری ابهر (۷۰ نفر) و در رشته‌های تحصیلی پزشکی، پرستاری، مامایی، بهداشت محیط، بهداشت خانواده، بهداشت حرفه‌ای، مبارزه با بیماری‌ها، رادیولوژی، علوم آزمایشگاهی، اتاق عمل و هوشبری مشغول به تحصیل

اگرچه شرایط و امکانات آموزشی یکی از عوامل مؤثر بر جریان یادگیری است، ولی بدون شک نیروی انسانی و به ویژه معلم، یکی از مهم‌ترین عوامل تشکیل‌دهنده‌ی محیط‌های آموزشی است. تأثیر شرایط و امکانات مناسب بر هیچ فردی پوشیده نیست، اما امکانات و تجهیزات بدون وجود معلم کارآیی لازم را نخواهند داشت. معلم با شناخت امکانات به تجهیز مناسب محیط آموزشی می‌پردازد و معلم است که محیط و امکانات آموزشی را سازماندهی می‌کند، شرایط آموزشی مناسب را به وجود می‌آورد و با شناخت استعدادها، علایق و توانایی شاگردان آنان را در مسیر صحیح یادگیری هدایت می‌کند. کنجکاوی و ارضای آن از بدیهی‌ترین احتیاجات فراگیران است، اما اگر معلم با نظریه‌ها و اصول یادگیری آشنایی نداشته باشد و تدریس را تنها انتقال واقعیت‌های علمی بداند و تجارب یادگیری را منحصر به نشستن در کلاس، گوش دادن و حفظ کردن مطالب شنیده شده یا نوشته شده در کتاب تصور کند، مسلم است که در تقویت کنجکاوی و پرورش استعداد و تفکر علمی فراگیران، موفقیت چندانی به دست نخواهد آورد (۱).

در میان مجموعه فعالیت‌هایی که برای تعلیم و تربیت انجام می‌شود، بیشترین سهم به تدریس معلم در کلاس اختصاص می‌یابد. آموزش عبارت است از فعالیت‌هایی که به منظور ایجاد یادگیری در یادگیرنده، از جانب معلم طرح‌ریزی می‌شود و بین معلم و یک یا چند یادگیرنده به صورت کنش متقابل جریان می‌یابد (۲). از آنجا که معلم با روح و روان و احساسات فراگیران سروکار دارد، چنانچه به درستی عمل نکند، زیان‌های جبران‌ناپذیری برجای خواهد گذاشت (۳).

اولین گام برای موفقیت در امر تدریس ایمان به رسالت معلم و عشق ورزیدن به فراگیران است و اگر ما قادر به برقراری ارتباطی سالم نباشیم، موفق به تأثیر گذاری بر فراگیران و ایجاد تغییر و تحول نخواهیم بود (۴). معلم اساسی‌ترین عامل

test - retest استفاده شد و پرسشنامه بر روی یک گروه ۱۲ نفره از دانشجویان که مشابه جامعه‌ی اصلی بودند، طی دو مرحله و به فاصله‌ی ده روز مورد مطالعه قرار گرفت و اصلاحات لازم جهت تدوین نهایی پرسشنامه انجام شد (آلفا کرونباخ ۰/۸).

روش تکمیل پرسشنامه‌ها کتبی بوده و توسط افراد مورد مطالعه به سؤالات پاسخ داده می‌شد. پس از تکثیر پرسشنامه‌ها، فرم مخصوص اعضای هیأت علمی به محل کار آن‌ها یعنی دانشکده‌ها و بیمارستان‌ها ارسال و پس از تکمیل جمع‌آوری شد. در مورد دانشجویان نیز با هماهنگی با واحد آموزش هر یک از دانشکده‌ها و بر اساس فهرست اسامی مربوطه پرسشنامه‌ها در کلاس‌های درس در اختیار دانشجویان قرار گرفت و با در اختیار گذاشتن زمان مناسب توسط آن‌ها تکمیل و بلافاصله جمع‌آوری شد. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها با استفاده از برنامه‌ی نرم‌افزاری اکسل (EXCEL) داده‌ها استخراج، تخلیص و طبقه‌بندی شد و سپس به کمک برنامه‌ی آماری SPSS مورد توصیف و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها

نتایج این پژوهش براساس داده‌های استخراج شده از پرسش‌نامه‌هایی ارایه شده است که توسط ۴۲۵ نفر دانشجو و ۱۳۳ نفر عضو هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی زنجان تکمیل شد. دانشجویان مورد مطالعه در سه مقطع تحصیلی کاردانی، کارشناسی و کارشناسی‌ارشد (دکترای حرفه‌ای) و در چهار دانشکده‌ی پزشکی، پیراپزشکی و بهداشت، پرستاری و مامایی و پرستاری ابهر مشغول به تحصیل بودند و تمامی دانشجویان انتخاب شده در نمونه‌گیری نسبت به تکمیل پرسشنامه‌های دریافتی اقدام نموده و سپس جمع‌آوری شدند. استادان مورد مطالعه نیز عبارت بودند از اعضای هیأت علمی که در دانشکده‌های مذکور مشغول به خدمت بوده و تعداد آن‌ها در زمان انجام پژوهش ۱۴۴ نفر بود که به جز سه نفر از

بودند. مقطع تحصیلی دانشجویان نیز شامل کاردانی، کارشناسی و کارشناسی‌ارشد (دکترای حرفه‌ای) بود. در این تحقیق کلیه‌ی اعضای هیأت علمی در مطالعه شرکت داده شدند (Total Sampling). همچنین ۵۰ درصد از دانشجویان که معادل ۴۵۰ نفر بودند و حداکثر نمونه قابل انتخاب را در برمی‌گرفتند، در مطالعه وارد شدند. در این مطالعه جهت انتخاب نمونه‌های دانشجویی از روش نمونه‌گیری تصادفی استفاده شد و بر اساس فهرست حضور و غیاب کلاسی و به روش نمونه‌گیری تصادفی منظم و با لحاظ نمودن نسبت جنسی و نسبت رشته و مقطع تحصیلی دانشجویان، انجام شد.

ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش پرسشنامه بود که برای اعضای هیأت علمی و دانشجویان به طور جداگانه طراحی شد. پرسشنامه‌ی اعضای هیأت علمی و دانشجویان شامل دو بخش اصلی بود که بخش نخست اطلاعات فردی و مشخصات تحصیلی استادان و یا دانشجویان را در برمی‌گرفت و بخش دوم نیز شامل نگرش استادان یا دانشجویان در خصوص ویژگی‌ها و مشخصات یک مدرس خوب بود. سؤالات نگرشی در چهار حیطه شامل حیطه‌ی مقررات آموزشی، حیطه‌ی علمی، آموزشی، حیطه‌ی نظارت و ارزیابی و حیطه‌ی اخلاقی و رفتاری گروه‌بندی شدند. در این تحقیق جهت طراحی پرسشنامه، از پرسشنامه‌های مورد استفاده در چندین تحقیق مشابه که در دانشگاه‌های مختلف کشور به اجرا در آمده بودند، بهره گرفته شد. همچنین تمامی جداول ارزیابی استادان که در مراحل مختلف آموزش و توسط گروه‌های مختلف از جمله دانشجویان به کار می‌رفتند، مورد توجه قرار گرفتند. علاوه بر این جهت تعیین روایی ابزار گردآوری داده‌ها با محققینی که در سطح کشور تحقیقات مشابه این مطالعه را انجام داده بودند، ارتباط حاصل شده و نظرات و پیشنهادات دریافتی در طراحی پرسشنامه لحاظ شد. جهت تعیین پایایی پرسشنامه نیز از روش آزمون-بازآزمون

قرارداشتند (۵۶/۴ درصد) و کمترین نسبت مربوط به استادانی بود که دارای مدرک تحصیلی دکترای تخصصی (۱۰/۵ درصد) بودند و بقیه نیز رتبه‌ی مربی داشتند.

جدول (۱) نشان می‌دهد که در حیطه‌ی مقررات آموزشی مهم‌ترین ویژگی یک مدرس خوب از دیدگاه دانشجویان مورد مطالعه "در دسترس بودن استاد" می‌باشد که حدود ۸۷ درصد آن‌ها، این ویژگی را به میزان زیاد یا خیلی زیاد در فرآیند تدریس مؤثر تلقی نموده‌اند. در همین حیطه‌ی عاملی که از دیدگاه دانشجویان از کم‌ترین تأثیر بر فرآیند تدریس برخوردار بوده است، انجام حضور و غیاب کلاسی توسط معلم بوده است که فقط ۳۸ درصد آن‌ها، این ویژگی را دارای تأثیر زیاد یا خیلی زیاد تلقی نموده و ۳۳ درصد نیز آن را دارای تأثیر خیلی کم یا کم دانسته‌اند.

جدول یک نشان می‌دهد در حیطه‌ی مقررات آموزشی مهم‌ترین ویژگی یک استاد خوب از دیدگاه استادان مورد مطالعه عبارت است از حضور به موقع استاد در کلاس درس که ۸۵/۷ درصد این ویژگی را به میزان زیاد یا خیلی زیاد در فرآیند تدریس مؤثر تلقی کردند. در همین حیطه‌ی رعایت زمان کلاس با ۷۶/۷ درصد در مرحله‌ی بعدی قرار داشت درحالی‌که انجام حضور و غیاب کلاسی توسط استاد با ۳۳/۴ درصد در مرحله‌ی آخر قرار داشت. همچنین به نظر ۲۹/۴ درصد از افراد مورد مطالعه، حضور استاد در جلسه‌ی امتحانی دارای تأثیر کم یا بسیار کم در فرآیند تدریس می‌باشد. جدول ۲ نشان می‌دهد که در رابطه با حیطه‌ی علمی، آموزشی مهم‌ترین ویژگی‌های یک استاد خوب که از دیدگاه دانشجویان از تأثیر زیاد یا خیلی زیاد بر فرآیند تدریس برخوردار است، به ترتیب عبارت است از: تسلط علمی استاد با ۹۶/۷ درصد، روش تدریس استاد با ۹۵/۱ درصد، سازماندهی مطالب درسی با ۹۴/۷ درصد و مجرب بودن استاد با ۹۳/۱ درصد. در همین حیطه‌ی عاملی که دارای کم‌ترین تأثیر می‌باشد، معرفی منابع لاتین توسط استاد بوده است که فقط

استادانی که خود جز مجریان تحقیق بودند و نیز چند نفر که در مرخصی یا مسافرت خارج از کشور بودند، تمامی استادان مورد مطالعه قرار گرفته و پرسشنامه‌های تکمیل شده توسط کلیه‌ی آن‌ها جمع‌آوری شد.

یافته‌های تحقیق نشان داد ۲۶/۸ درصد دانشجویان مورد مطالعه مرد و ۷۳/۲ درصد آن‌ها زن بودند. همچنین حداقل و حداکثر سن در دانشجویان پسر به ترتیب ۱۸ و ۳۴ سال با میانه و انحراف معیار ۲۲ و ۳ سال و در دانشجویان دختر ۱۸ و ۳۸ سال با میانه و انحراف معیار ۲۱ و ۲ سال بود.

بیشترین درصد دانشجویان مورد مطالعه به دانشکده‌ی پیراپزشکی و بهداشت (۳۵ درصد) و کمترین درصد به دانشکده‌ی پرستاری ابهر (۸/۳ درصد) تعلق داشت و بیشترین درصد دانشجویان نیز در مقطع کاردانی (۴۳/۱) و کمترین درصد در مقطع کارشناسی (۲۷/۵) مشغول به تحصیل بودند. در جامعه‌ی مورد مطالعه، بیشترین درصد را دانشجویان رشته‌ی پزشکی (۲۹/۴ درصد) و کمترین درصد را دانشجویان رشته‌ی مبارزه با بیماری‌ها (۴/۳ درصد) به خود اختصاص دادند.

یافته‌های پژوهش نشان داد در جامعه‌ی استادان دانشگاه علوم پزشکی زنجان، بیشترین درصد را استادان مرد تشکیل می‌دهد (۷۱/۴ درصد) و حداقل و حداکثر سن در استادان مرد، ۲۶ و ۵۸ سال بود در حالی‌که در استادان زن حداقل سن نسبت به مرد بیشتر و حداکثر سن در مقایسه با استادان مرد کمتر بود (۲۹ و ۴۶ سال).

حداقل سابقه‌ی کار استادان دانشگاه علوم پزشکی در هر دو جنس یکسان بود (یک سال) ولی حداکثر سابقه در استادان مرد (۳۵ سال) بیشتر از استادان زن (۲۰ سال) بود. بیشترین نسبت استادان دانشگاه علوم پزشکی زنجان مربوط به استادان بالینی دانشکده‌ی پزشکی (۴۹/۶ درصد) و کمترین نسبت نیز مربوط به دانشکده‌ی پرستاری ابهر بوده و بیشترین نسبت استادان در مقطع استادیاری با مدرک تخصص پزشکی

۹۶/۲ درصد)، مجرب بودن استاد (۹۳/۲ درصد) و روش تدریس استاد (۹۲/۴ درصد). در همین حیطه عاملی که از نظر استادان مورد مطالعه از اهمیت کمتری برخوردار بود، عبارت بود از معرفی منابع جدید فارسی که فقط ۵/۵ درصد آن را دارای تأثیر زیاد یا خیلی زیاد در فرآیند تدریس دانسته و در عین حال ۲۲ درصد این عامل را در فرآیند تدریس دارای تأثیر کم یا بسیار کم تلقی نمودند، همچنین فعالیت‌های پژوهشی استاد با ۴۷/۷ درصد از دیدگاه افراد مورد مطالعه به عنوان کم‌اهمیت‌ترین عامل انتخاب شد.

۴۲ درصد افراد مورد مطالعه این عامل را دارای تأثیر زیاد یا خیلی زیاد تلقی نموده و ۲۴/۲ درصد نیز آن را دارای تأثیر کم یا خیلی کم دانسته‌اند.

جدول ۲ نشان می‌دهد که در حیطه‌ی علمی، آموزشی برجسته‌ترین ویژگی یک استاد خوب از دیدگاه افراد مورد مطالعه عبارت است از تسلط علمی استاد که ۹۷/۷ درصد آن را دارای تأثیر زیاد یا خیلی زیاد در فرآیند تدریس تلقی نمودند. در مراحل بعدی این حیطه، ویژگی‌های برجسته یک استاد خوب عبارت بودند از: سازماندهی مطالب درسی

جدول شماره ۱: توزیع فراوانی مطلق و نسبی نگرش دانشجویان و اساتید دانشگاه علوم پزشکی زنجان نسبت به خصوصیات یک مدرس خوب در حیطه مقررات آموزشی (زنجان - نیمسال تحصیلی دوم ۱۳۸۳ - ۱۳۸۲)

وضعیت نگرش گروه هدف سوالات نگرشی	بسیار کم و کم		متوسط		زیاد و بسیار زیاد		بدون جواب		میانگین		انحراف معیار
	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	
حضور به موقع استاد در کلاس	۲۰	(/۵/۱)	۲	(/۱۳/۲)	۱۷	(/۱۲/۸)	۳۴۹	(/۸۲/۱)	۱۱۴	(/۸۵/۷)	۰/۷
رعایت زمان کلاس	۲۷	(/۸/۷)	۳	(/۲/۷)	۲۸	(/۲۱/۰)	۳۱۸	(/۷۵/۱)	۱۰۲	(/۷۶/۷)	۰/۷
حضور و غیاب کلاسی	۱۳۸	(/۳۳)	۲۵	(/۱۸/۹)	۶۳	(/۴۷/۷)	۱۵۹	(/۳۷/۹)	۴۴	(/۳۳/۴)	۱/۰
توجه به حضور به موقع دانشجوی در کلاس	۸۷	(/۲۱)	۱۲	(/۹/۱)	۱۳۳	(/۳۲/۰)	۱۹۵	(/۴/۷)	۸۱	(/۶۱/۴)	۰/۹
حضور استاد در جلسه امتحانی	۴۳	(/۱۰/۴)	۳۸	(/۲۹/۴)	۷۷	(/۱۸/۶)	۲۹۴	(/۷۱)	۴۱	(/۳۱/۸)	۱/۱
در دسترس بودن استاد	۹	(/۲/۲)	۶	(/۴/۶)	۴۶	(/۱۱/۰)	۲۹	(/۲۲/۰)	۳۶۲	(/۸۶/۸)	۰/۸

جدول شماره ۲: توزیع فراوانی مطلق و نسبی نگرش دانشجویان و اساتید دانشگاه علوم پزشکی زنجان نسبت به خصوصیات یک مدرس خوب در حیطه علمی - آموزشی

(زنجان - نیمسال تحصیلی دوم ۸۳ - ۸۲)

وضعیت نگرش گروه هدف سوالات نگرشی	بسیار کم و کم		متوسط		زیاد و بسیار زیاد		بدون جواب		میانگین		انحراف معیار	
	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو
تسلط علمی استاد	۵	۱	۹	۲	۴۰۵	۱۲۸	۶	۲	۴/۸	۴/۸	۰/۵	۰/۵
	(/۱/۲)	(/۰/۸)	(/۲/۱)	(/۱/۵)	(/۹۶/۷)	(/۹۷/۷)						
تجربه استاد	۱۰	۰	۱۹	۹	۳۹۰	۱۲۲	۶	۲	۴/۶	۴/۶	۰/۶	۰/۷
	(/۲/۴)	(/۰)	(/۶/۵)	(/۶/۸)	(/۹۳/۱)	(/۹۳/۲)						
ارائه طرح درس	—	۱۸	—	۳۹	—	۷۴	—	۲	۳/۶	—	۱/۰	—
	(	(/۱۳/۷)	(	(/۲۹/۸)	(	(/۵۶/۵)	(					
روش تدریس استاد	۶	۰	۱۴	۱۰	۳۹۴	۱۲۲	۱۱	۱	۴/۵	۴/۷	۰/۶	۰/۶
	(/۱/۵)	(/۰)	(/۳/۴)	(/۷/۶)	(/۹۵/۱)	(/۹۲/۴)						
استفاده از روشهای متنوع آموزشی	۱۵	۱	۵۷	۲۰	۳۴۹	۱۱۲	۴	۰	۴/۳	۴/۳	۰/۷	۰/۹
	(/۳/۵)	(/۰/۸)	(/۱۳/۶)	(/۱۵/۰)	(/۸۲۹)	(/۸۴/۲)						
تلاش جهت رفع اشکالات درسی	۶	۶	۲۲	۱۳	۳۸۸	۱۱۳	۹	۱	۴/۵	۴/۵	۰/۹	۰/۷
	(/۱/۴)	(/۴/۵)	(/۵/۳)	(/۹/۹)	(/۹۳/۳)	(/۸۵/۶)						
سازماندهی مطالب درسی	۷	۱	۱۵	۴	۳۹۴	۱۲۸	۹	۰	۴/۶	۴/۶	۰/۶	۰/۷
	(/۱/۷)	(/۰/۸)	(/۳/۶)	(/۳/۰)	(/۹۴/۷)	(/۹۶/۲)						
اهمیت دادن استاد به تفهیم مطالب درسی	۱۳	۱	۲۸	۸	۳۷۲	۱۲۳	۱۲	۱	۴/۵	۴/۵	۰/۶	۰/۸
	(/۳/۱)	(/۰/۸)	(/۶/۸)	(/۶/۱)	(/۹۰/۱)	(/۹۳/۱)						
معرفی منابع جدید فارسی	۲۱	۲۹	۸۶	۳۱	۳۱۱	۷۲	۷	۱	۴/۰	۴/۰	۱/۲	۰/۹
	(/۵/۰)	(/۲۲)	(/۲۰/۶)	(/۲۳/۵)	(/۷۴/۴)	(/۵۴/۵)						
معرفی منابع لاتین	۱۰۱	۱۱	۱۴۱	۲۳	۱۷۵	۸۵	۸	۴	۳/۲	۳/۲	۰/۹	۱/۱
	(/۲۴/۲)	(/۰/۸)	(/۳۳/۸)	(/۲۵/۶)	(/۴۲)	(/۶۵/۹)						
مشارکت دادن دانشجو	۱۸	۰	۷۷	۲۰	۳۱۹	۱۱۲	۱۱	۱	۴/۲	۴/۰	۰/۷	۰/۹
	(/۴/۴)	(/۰)	(/۱۸/۶)	(/۱۵/۱)	(/۷۷)	(/۸۶/۹)						
فعالتهای پژوهشی دانشجو	۴۵	۲۴	۱۱۱	۴۴	۱۶۱	۶۲	۸	۳	۳/۷	۳/۷	۱/۱	۱/۰
	(/۱۰/۸)	(/۱۸/۵)	(/۲۶/۶)	(/۳۳/۸)	(/۶۲/۶)	(/۴۷/۷)						
بکارگیری وسایل سمعی و بصری	۳۱	۲	۷۸	۲۰	۳۰۸	۱۰۹	۸	۲	۳/۵	۴/۰	۰/۷	۱/۰
	(/۷/۵)	(/۱/۵)	(/۱۸/۷)	(/۱۵/۳)	(/۷۳/۸)	(/۸۳/۲)						
بیان اهداف آموزشی در شروع هر جلسه	۲۷	۶	۱۰۰	۳۰	۲۹۴	۹۷	۴	۰	۴/۰	۴/۰	۰/۹	۱/۰
	(/۶/۴)	(/۴/۵)	(/۲۳/۷)	(/۲۲/۶)	(/۶۹/۹)	(/۷۲/۹)						

جدول شماره ۳: توزیع فراوانی مطلق و نسبی نگرش دانشجویان و اساتید دانشگاه علوم پزشکی زنجان نسبت به خصوصیات یک مدرس خوب در حیطه نظارت و ارزیابی (زنجان - نیمسال تحصیلی دوم ۸۳ - ۸۲)

وضعیت نگرش گروه هدف سوالات نگرشی		بسیار کم و کم		متوسط		زیاد و بسیار زیاد		بدون جواب		میانگین		انحراف معیار	
استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو
طرح سؤال در هر جلسه	۲۳ (۵/۵٪)	۵ (۱/۸٪)	۸۷ (۲۱/۰٪)	۲۷ (۲۰/۴٪)	۳۰۴ (۷۳/۴٪)	۱۰۰ (۷۵/۸٪)	۱۱ (۸/۰٪)	۱ (۱/۰٪)	۴/۰	۴/۰	۰/۹	۰/۸	۰/۸
نظارت بر فعالتهای عملی دانشجو	۲۲ (۵/۳٪)	۲ (۱/۶٪)	۷۳ (۱۷/۷٪)	۲۵ (۱۹/۴٪)	۳۱۷ (۷۷٪)	۱۰۲ (۷۹٪)	۱۳ (۱۳٪)	۴ (۴٪)	۴/۱	۴/۱	۰/۹	۰/۷	۰/۷
برگزاری امتحان بین ترم	۲۳ (۵/۵٪)	۳ (۳٪)	۹۸ (۲۳/۵٪)	۳۸ (۲۳٪)	۲۹۵ (۷۱٪)	۷۴ (۵۶/۵٪)	۹ (۹٪)	۲ (۲٪)	۳/۹	۳/۹	۰/۹	۰/۸	۰/۸
انجام ارزشیابی استاد توسط دانشجو	۴۰ (۹/۶٪)	۱۹ (۴/۶٪)	۹۲ (۲۲/۲٪)	۲۹ (۷/۰٪)	۲۸۳ (۶۸/۲٪)	۶۸ (۵/۲٪)	۱۰ (۱۰٪)	۲ (۲٪)	۳/۸	۳/۸	۰/۹	۱/۱	۱/۱
انجام ارزشیابی درونی	۱۴ (۲٪)	۱۱ (۱۱٪)	۳۳ (۳۶/۴٪)	۳۳ (۳۶/۴٪)	۷۸ (۶۲/۴٪)	۷۸ (۶۲/۴٪)	۱ (۱٪)	۱ (۱٪)	۳/۶	۳/۶	—	۰/۹	۰/۹

از دیدگاه دانشجویان به ترتیب عبارت هستند از: شیوایی بیان استاد (۹۶/۱ درصد)، علاقه‌ی استاد به تدریس (۹۳/۵ درصد)، توانایی برقراری ارتباط مناسب با دانشجویان (۹۳/۲ درصد) و احترام گذاشتن به دانشجوی و توانایی اداره‌ی کلاس (۹۰/۶ درصد) و آراسته بودن ظاهر استاد (۷۴ درصد) از اهمیت نسبی کمتری برخوردار بوده است. همین جدول نشان می‌دهد که از دیدگاه استادان در حیطه‌ی خصوصیات اخلاقی و رفتاری، برجسته‌ترین ویژگی به ترتیب عبارت هستند از: شیوایی بیان استاد (۹۶/۲ درصد)، علاقه‌ی استاد به تدریس (۹۴ درصد)، علاقه‌مندی استاد به رشته‌ی علمی خویش (۹۳/۱ درصد) و توانایی برقراری ارتباط مناسب با دانشجو (۹۱/۵ درصد). در همین حیطه شوخ‌طبعی استاد با ۶۲/۲ درصد از اهمیت کمتری برخوردار بود.

جدول ۳ نشان می‌دهد که در رابطه با حیطه‌ی ارزیابی و نظارت از دیدگاه دانشجویان مورد مطالعه، مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر فرآیند تدریس "پاسخگویی به سؤالات فراگیران" بوده است که ۸۹/۲ درصد آن را دارای تأثیر زیاد یا خیلی زیاد تلقی نموده‌اند، در حالی که از دیدگاه استادان برجسته‌ترین ویژگی یک استاد خوب طرح سؤال در هر جلسه می‌باشد و ۷۵/۸ درصد آن را دارای تأثیر زیاد یا بسیار زیاد دانستند. از طرف دیگر فقط نیمی از افراد مورد مطالعه با این نظر موافق بودند که انجام ارزشیابی استاد توسط دانشجو می‌تواند از تأثیر زیاد یا خیلی زیاد بر فرآیند تدریس برخوردار باشد (۵۲ درصد) و ۱۹ درصد نیز آن را دارای تأثیر کم یا بسیار کم می‌دانستند. جدول ۴ نشان می‌دهد که در رابطه با حیطه‌ی خصوصیات اخلاقی و رفتاری، برجسته‌ترین ویژگی

جدول شماره ۴: توزیع فراوانی مطلق و نسبی نگرش دانشجویان و اساتید دانشگاه علوم پزشکی زنجان نسبت به خصوصیات یک مدرس خوب در حیطه اخلاقی و رفتاری (زنجان - نیمسال تحصیلی دوم ۸۳ - ۸۲)

وضعیت نگرش گروه هدف	بسیار کم و کم		متوسط		زیاد و بسیار زیاد		بدون جواب		میانگین		انحراف معیار
	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	استاد	دانشجو	
شیوایی بیان استاد	۰	۷	۵	۹	۱۲۷	۳۹۷	۱۲	۴	۴/۳	۰/۶	۰/۷
	(/۰)	(/۱۰/۷)	(/۳/۸)	(/۲/۲)	(/۹۶/۲)	(/۹۶/۱)					
علاقه استاد به تدریس	۲	۶	۶	۲۱	۱۲۴	۳۸۶	۱۲	۴	۴/۴	۰/۷	۰/۷
	(/۱۰/۵)	(/۱/۴)	(/۴/۵)	(/۵/۱)	(/۹۴/۰)	(/۹۳/۵)					
علاقه استاد به رشته علمی خویش	۱	۹	۸	۳۷	۱۲۲	۳۶۷	۱۲	۱	۴/۴	۰/۷	۰/۶
	(/۰/۸)	(/۲/۱)	(/۶/۱)	(/۸/۹)	(/۹۳/۱)	(/۸۸/۹)					
شوخی طبیعی استاد	۹	۱۸	۴۱	۷۳	۸۲	۳۲۳	۱۱	۱	۴/۲	۰/۹	۰/۷
	(/۶/۸)	(/۴/۴)	(/۳۱/۰)	(/۱۷/۶)	(/۶۲/۲)	(/۷۸)					
رفتار صمیمانه استاد	۶	۱۱	۲۶	۴۴	۹۸	۳۵۹	۱۱	۲	۴/۴	۰/۸	۰/۷
	(/۴/۶)	(/۲/۶)	(/۲۰/۰)	(/۱۰/۶)	(/۷۵/۴)	(/۸۶/۸)					
احترام گذاشتن به دانشجو	۱	۱۴	۲۷	۲۵	۱۰۴	۳۷۴	۱۲	۲	۴/۷	۰/۸	۰/۶
	(/۰/۸)	(/۳/۶)	(/۲۰/۴)	(/۶/۰)	(/۷۸/۸)	(/۹۰/۶)					
ظاهر آراسته استاد	۲	۲۶	۳۱	۸۱	۹۹	۳۰۵	۱۳	۱	۴/۰	۰/۹	۰/۹
	(/۱/۵)	(/۶/۴)	(/۲۳/۵)	(/۱۹/۶)	(/۷۵)	(/۷۴)					
انتقاد پذیری استاد	۲	۱۳	۳۳	۵۲	۹۶	۳۴۵	۱۵	۳	۴/۲	۰/۸	۰/۸
	(/۱/۵)	(/۳/۱)	(/۲۵/۲)	(/۱۲/۷)	(/۷۳/۳)	(/۸۴/۲)					
رعایت عدالت	۳	۵	۳۵	۴۸	۹۰	۳۶۲	۱۰	۱	۴/۴	۰/۸	۰/۷
	(/۲/۳)	(/۱/۲)	(/۲۷/۳)	(/۱۱/۶)	(/۷۰/۴)	(/۸۷/۲)					
توانایی اداره کلاس	۱	۶	۱۲	۳۳	۱۱۸	۳۷۶	۱۰	۱	۳/۹	۰/۷	۰/۷
	(/۰/۸)	(/۱/۴)	(/۹/۱)	(/۸/۰)	(/۹۰/۱)	(/۹۰/۶)					
توانایی برقراری ارتباط مناسب با دانشجویان	۲	۷	۹	۲۱	۱۱۸	۳۸۵	۱۲	۲	۴/۵	۰/۷	۰/۷
	(/۱/۵)	(/۱/۷)	(/۷/۰)	(/۵/۱)	(/۹۱/۵)	(/۹۳/۲)					
اشتیاق به پاسخگویی سوالات دانشجویان	۲	۱۱	۱۳	۳۴	۱۱۴	۳۷۱	۹	۵	۴/۳	۰/۸	۰/۸
	(/۱/۵)	(/۲/۶)	(/۱۰/۱)	(/۸/۲)	(/۶۸/۴)	(/۸۹/۲)					

بحث

این حیطه " در دسترس بودن استاد " و از دیدگاه استادان " حضور به موقع استاد در کلاس درس " می باشد، در حالی که در همین حیطه کم اهمیت ترین ویژگی از دیدگاه هر دو گروه مورد مطالعه " انجام حضور و غیاب کلاسی " بود. واقعیت این است که حضور و غیاب کلاسی به مفهوم حضور فیزیکی دانشجو در کلاس ارزشی ندارد و دانشجو می بایستی با انگیزه‌ی کسب علم و با شوق و رغبت قلبی در کلاس درس حضور یابد و هرگز فلسفه‌ی انجام حضور و غیاب کلاسی و ادار نمودن دانشجو به حاضر شدن در کلاس درس

یافته‌های پژوهش منتج از داده‌های استخراج شده از پرسشنامه‌هایی است که توسط ۴۲۵ دانشجوی مشغول به تحصیل در دانشکده‌های پزشکی، پیراپزشکی و بهداشت، پرستاری و مامایی و پرستاری ابهر و نیز ۱۳۳ نفر از اعضای هیأت علمی شاغل در دانشکده‌های مذکور تکمیل شده است. در رابطه با نگرش افراد مورد مطالعه نسبت به خصوصیات یک استاد خوب در حیطه‌ی مقررات آموزشی یافته‌های این تحقیق نشان داد که از دیدگاه دانشجویان، مهم ترین ویژگی

سخنران کم‌اطلاع از مطلب سخنرانی، هنگامی که متوجه می‌شود نمی‌تواند کلمه یا عبارت یا موضوع مورد نیاز برای ادامه‌ی بحث یا نتیجه‌گیری از مثالی را که ارائه داده است به یاد آورد، دچار اضطراب و دستپاچگی می‌شود، لذا برای کتمان بی‌سوادی خود به کلمات و عباراتی متوسل می‌شود که کلام او را مبهم و غیرقابل فهم می‌سازد (۶).

در عین حال واقعیت این است که علم زیاد نیز به تنهایی کافی نیست و چه بسیار معلمانی که از دانش بالایی برخوردار هستند ولی به دلیل عدم وجود سایر خصوصیات در آموزش چندان موفق نیستند. یکی از خصوصیات مهم میزان مهارت معلم در سازمان دادن مطالب درسی و بیان اهداف آموزشی است. این خصوصیت به ویژه در روش سخنرانی که بیشتر از سایر روش‌ها توسط معلمان به کار می‌رود، از اهمیت بسیاری برخوردار است (۷).

در تحقیقی که توسط امینی و مؤمن‌نسب انجام شد هم از دیدگاه استادان و هم از دیدگاه دانشجویان، علم استاد به عنوان مهم‌ترین مشخصه‌ی یک استاد خوب انتخاب شد (۸). در تحقیق دیگری که توسط مظلومی و همکاران انجام شد، داشتن علم و تجربه به عنوان دومین ویژگی مهم یک استاد خوب از دیدگاه دانشجویان مطرح شد (۹). همچنین در مطالعه‌ای که توسط اوسطی و همکاران انجام شد، از نظر دانشجویان مورد مطالعه، اطلاعات علمی استاد از نظر اهمیت و اولویت در مرتبه‌ی دوم قرار گرفت (۱۰). به این ترتیب در اکثر مطالعاتی که در این زمینه انجام شده است، تسلط و اطلاعات علمی استاد به عنوان یکی از ویژگی‌های برجسته‌ی یک استاد خوب معرفی شده است (۱۱ و ۱۲).

در حیطه‌ی علمی، آموزشی خصوصیتی که از کم‌ترین اهمیت برخوردار بود، از دیدگاه دانشجویان معرفی منابع لاتین و از دیدگاه استادان برعکس معرفی منابع جدید فارسی بود. این یافته نشان می‌دهد که در دانشجویان برخلاف استادان تمایل

نبوده است، ولی نکته‌ی حایز توجه این است که با توجه به تصریح مقررات آموزشی در خصوص تعداد جلسات غیبت مجاز دانشجو و اهمیت حضور فیزیکی و روانی در کلاس درس از نظر درک و تفهیم مباحث علمی، چرا استادان این اقدام را کم‌اهمیت تلقی نموده‌اند. به هر حال واقعیت امر این است آنچه که می‌تواند مشوق مهم‌تری برای حضور دانشجو در کلاس باشد میزان و کیفیت بهره‌برداری وی از مطالب ارائه شده در کلاس درس می‌باشد.

در رابطه با حیطه‌ی علمی، آموزشی نتایج پژوهش نشان داد که " تسلط علمی استاد " از دیدگاه دانشجویان و استادان مورد مطالعه مهم‌ترین خصوصیت یک استاد خوب محسوب می‌شود. همچنین هر دو گروه مورد مطالعه " سازماندهی مطالب درسی " را در همین حیطه به عنوان یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های یک استاد خوب تلقی نمودند. احاطه و تسلط علمی استاد مطمئناً یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های هر مدرسی محسوب می‌شود و یکی از عواملی که به معلم در ارائه‌ی مطالب درسی کمک فراوان می‌کند، تسلط او بر اطلاعاتی است که قصد آموزش دادن آن‌ها را دارد. پژوهش‌های مختلف آموزشی نشان داده‌اند که هر چه معلم بر مطالب درسی بیشتر مسلط باشد و اطلاعات جامع‌تری درباره‌ی آن کسب کرده باشند، سخنان او روشن‌تر و قابل‌فهم‌تر و هر چه در زمینه‌ی موضوع سخنرانی کم‌اطلاع‌تر باشد، سخنان او مبهم‌تر و غیرقابل فهم‌تر است. ابهام در سخن‌گویی معلم در یک رشته‌ی پژوهشی، آموزشی مورد بررسی قرار گرفته و همه‌ی آن‌ها مطلب بالا را مورد تأیید قرار داده‌اند. همچنین این پژوهش‌ها نشان داده‌اند که ابهام در کلام معلم منجر به یادگیری کمتر دانشجویان می‌شود. یعنی هر چه معلم بر مطلبی که می‌خواهد آموزش دهد کمتر تسلط داشته باشد، گفتار او به همان نسبت مبهم‌تر است و هر چه مبهم‌تر صحبت کند، شنوندگان کمتر می‌آموزند (۶). هیلر می‌گوید

کمتری نسبت به کارگیری منابع غیرفارسی از جانب استاد وجود دارد و با عنایت به جایگاه ویژه‌ای که زبان انگلیسی به عنوان متداول‌ترین زبان علمی در جهان داراست، تشویق دانشجویان به استفاده از منابع علمی انگلیسی و تقویت مهارت‌های آن‌ها در این زمینه از اهمیت قابل توجهی برخوردار خواهد بود.

در حیطه‌ی نظارت و ارزیابی یافته‌های پژوهشی نشان داد که از دیدگاه دانشجویان مهم‌ترین خصوصیت یک استاد خوب " نظارت بر فعالیتهای عملی دانشجویان " می‌باشد در حالی که از دیدگاه استادان ویژگی برتر این حیطه " طرح سوؤال در هر جلسه " می‌باشد. تأکید دانشجویان در این حیطه بر نظارت مستقیم معلم بر فعالیت آن‌ها ممکن است ناشی از این واقعیت باشد که یادگیری مهارت‌های عملی دانشجویان با نظارت کافی و مناسب استادان همراه نیست و یا این که به دلیل تعدد گروه‌های عملی و تعداد زیاد دانشجویان امکان چنین نظارتی برای استادان وجود نداشته باشد. چنین نظارتی از دو جهت می‌تواند مهم باشد، اول این که معلم قادر خواهد بود بازخورد مناسبی از میزان و کیفیت یادگیری دانشجویان را دریافت نماید و مهم‌تر این که چنانچه در انجام عمل مورد نظر اشتباه یا اشکالاتی وجود داشته باشد، معلم بلافاصله قادر به اصلاح آن خواهد بود. در غیر این صورت و در غیاب استاد ممکن است دانشجویان عمل مورد نظر یا بخشی از آن را به طور صحیح انجام ندهند و در نتیجه یادگیری مجدد و اصلاح یادگیری غلط با دشواری‌های زیادی همراه خواهد بود (۱۳ و ۱۴).

از طرف دیگر طرح سوؤال در هر جلسه می‌تواند استاد را از یادگیری و درک مطالب ارائه شده در جلسه‌ی قبل مطمئن نموده و در صورت وجود هرگونه ابهامی قبل از شروع مباحث جدید به رفع آن اقدام نماید.

در همین حیطه عاملی که از نظر استادان از اهمیت کمتری برخوردار بود، انجام ارزشیابی استاد توسط دانشجویان بوده است که حدود نیمی از آن‌ها چنین فعالیتی را فاقد تأثیر زیاد

بر فرآیند تدریس تلقی نموده‌اند. بدون شک ارزشیابی مدرس توسط فراگیران یکی از مناسب‌ترین روش‌های کسب بازخورد در زمینه‌ی نقاط ضعف و قوت مدرس می‌باشد. حال این سوؤال مهم مطرح می‌شود که آیا این عدم موافقت در ارتباط با کل فرآیند ارزشیابی استاد توسط دانشجو می‌باشد یا این که با نحوه‌ی اجرای آن موافق نیستند. به هر حال این یافته می‌تواند دلیل مهمی برای بازنگری نحوه‌ی انجام ارزشیابی استادان براساس نظرخواهی از خود این گروه و انجام اصلاحات احتمالی در چنین فرآیندی باشد.

همان‌گونه که یافته‌های پژوهش نشان داد در حیطه خصوصیات اخلاقی و رفتاری یک مدرس خوب، برجسته‌ترین ویژگی‌های این حیطه هم از دیدگاه دانشجویان و هم از دیدگاه استادان عبارت بودند از شیوایی بیان و توانایی برقراری ارتباط مناسب با فراگیران. شیوایی بیان و نحوه‌ی سخن گفتن معلم از عوامل بسیار تأثیرگذار در فرآیند تدریس می‌باشد. مدرس باید مطالب خود را در قالب کلمات و عبارات آسان و بدون حاشیه‌پردازی بی‌مورد ادا کند، به نحوی که سطح دشواری مطالب ارائه شده منطبق بر قدرت درک و فهم شنوندگان باشد و این توفیق زمانی به دست می‌آید که گوینده‌ی مطلب، مخاطبین خود را به خوبی بشناسد (۶ و ۱۵). همچنین یکی از مهم‌ترین مهارت‌های ضمن تدریس، توانایی برقراری ارتباط صحیح بین مدرس و فراگیران می‌باشد و چنانچه این رابطه به خوبی برقرار شود، هدف‌های آموزشی با کیفیت و سهولت بیشتری تحقق می‌یابند. برقراری ارتباط دارای اصول و فنون شناخته شده‌ای است که آشنایی با آن‌ها برای هر آموزش‌دهنده‌ای ضروری می‌باشد (۱۵ و ۱۶).

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های پژوهش می‌توان به این نتیجه رسید که یک مدرس خوب فردی است که علاوه بر توانایی علمی و

تخصصی، در سایر حیطه‌ها و ابعاد از جمله روش تدریس، اخلاقی - رفتاری، نحوه‌ی ارزیابی و سنجش فراگیران از دانش و مهارت کافی برخوردار باشد و تمامی ابعاد از نظر فراگیران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

منابع

- شعبانی حسن. مهارت های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها، ۱۳۷۱. صفحه ۲۲ و ۲۱.
- ۲- سیف علی اکبر. روانشناسی پرورشی (روانشناسی یادگیری و آموزش). تهران: انتشارات آگاه، ۱۹۸۹.
- ۳- نوقایی اسدی علی احمد. فرآیند یادگیری و اصول آموزش به بیمار. تهران: نشر و تبلیغ بشری، ۱۳۷۸.
- ۴- احدیان محمد. مقدمات تکنولوژی آموزشی. چاپ بیست و دوم. تهران: نشر و تبلیغ بشری، ۱۳۸۰، صفحه ۲۵.
- ۵- شعبانی حسن. مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها. ۱۳۷۱، صفحه ۱۳۷.
- ۶- سیف علی اکبر. روانشناسی پرورشی (روانشناسی یادگیری و آموزش). تهران: انتشارات آگاه، ۱۹۸۹، صفحه ۴۰۱.
- ۷- سیف علی اکبر. روانشناسی پرورشی (روانشناسی یادگیری و آموزش). تهران: انتشارات آگاه، ۱۹۸۹، صفحه ۳۹۹.
- ۸- امینی فریبا، مؤمن نسب مرضیه. بررسی مشخصات یک مدرس خوب از دیدگاه اعضاء هیأت علمی و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی لرستان. *افتق نشریه مرکز توسعه آموزش پزشکی دانشگاه علوم پزشکی لرستان*. ۱۳۸۲؛ سال اول، شماره ۲: صفحات ۳۵ - ۳۱.
- ۹- مظلومی سعید، احرام پوش محمدحسین، کلانترمهدی و همکاران. بررسی خصوصیات یک استاد خوب از دیدگاه دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی صدوقی یزد. *مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*. سال ۱۳۸۱؛ شماره ۷: صفحه ۱۱۱.
- ۱۰- اوسطی آشتیانی زهرا، حسین آبادی فرشته، مشکانی زهرا. بررسی ویژگی های یک استاد مؤثر از دیدگاه دانشجویان پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران. خلاصه مقالات اولین همایش بین المللی اصلاحات و مدیریت تغییر در آموزش پزشکی (ششمین همایش کشوری آموزش پزشکی). تهران، ۱۳۸۲: صفحه ۸۴.
- ۱۱- ثناگو اکرم، جویباری لیلا، نیکبخت علیرضا. بررسی نظرات دانشجویان پرستاری درباره معلم بالینی شایسته. *مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*. سال ۱۳۸۱؛ شماره ۷: صفحه ۴۱.
- ۱۲- رشادمنش ناصر، زارع زاده یدا... بررسی مهارت های مورد نظر دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی کردستان در ارزشیابی استادان دانشگاه در سال تحصیلی ۸۱ - ۸۰، زیر چاپ.
- ۱۳- شعبانی حسن. مهارت های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها، ۱۳۷۱، صفحه ۳۱۳.
- ۱۴- منبع شماره ۴۵، صفحه ۲۵.
- ۱۵- مشیری زهرا، بقایی رحیم، احتسابی علیرضا. بررسی ویژگی های یک استاد خوب از دیدگاه دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ارومیه در سال ۱۳۸۰. خلاصه مقالات اولین همایش بین المللی اصلاحات و مدیریت تغییر در آموزش پزشکی (ششمین همایش کشوری آموزش پزشکی). تهران، ۱۳۸۲: صفحه ۷۱.

۱۶- صفوی امان ا... . کلیات روشها و فنون تدریس. تهران: انتشارات معاصر، صفحه ۱۵۱.